

Joost Van Driessche

Muishond

Techno-wetenschappelijke,
literaire en ethische
bewegingen van taal

Klement

Inhoud

Tussenwoord	11
Tussenwoord	15
DEEL 1	
I. 'De idioot'	27
1. De wetenschappelijke praktijk en de gerechtelijke praktijk	28
2. De zaak Antip Boerdowski	32
a. 'De nihilisten' en het natuurrechtsdenken	34
b. Gawrila Ardalionowitsj en het legaal formalisme	38
3. Aarzeling	41
4. 'Se non è vero...'	48
5. ... è ben trovato	55
6. Semantische onbepaaldheid	70
II. De etnograaf	75
1. De bedoeling van de auteur	76
2. 'Prins Iurodivyi'	78
3. Kwelijke goedheid	83
4. Het theologeem in Dostojewski	87
5. De noch-nochruimte van 'de idioot'	95
6. De verantwoordelijkheid van de etnograaf	101
7. Het getuigenis van de etnograaf	104

DEEL 2	
III. Polethiek	109
1. Het zogenaamde ‘morele deficit’ van radicaal constructivisme	110
2. Levinas’ opvatting van ethiek.	113
3. Contestatie van het propositioneel gezegde: Jane Austens <i>Emma</i> – Excursie	120
4. Derrida’s deconstructie van de metafysische traditie	128
a. Het spel van verschil tussen zelf en ander	129
b. Schriftuur.	130
c. Eindigen met eindigen.	132
5. Latours afsluitende lezing van ‘moderniteit’	134
a. De dubbelzinnigheid van ‘representatie’.	135
b. De constitutionele splitsing van natuur en maatschappij.	136
c. Het project van de moderniteit afsluitend.	139
d. Het niet-gerepresenteerde eindelijk gerepresenteerd? .	143
6. Ethiek en politiek.	145
a. De tegenstelling van politiek en ethiek	147
b. De passage van ethiek naar politiek	150
c. Polethiek	152
IV. Metalinguïstiek	159
1. De metataal van Latours etnograaf	163
a. Continuïteit door discontinuïteit: netwerken en waarden	165
b. Scharniertermen	168
2. De kruising van reproductie en referentie	171
a. Referentie.	171
b. ‘Double Click’	173
c. Reproductie	175
d. Zacht en hard	177
3. De reductie van taal tot het louter verbale.	180
4. Het ruwe materiaal van Latours <i>Enquête</i> – Excursie	182

5. Kruisingen	196
a. Batavus Droogstoppel	198
b. De roman	200
c. Verantwoordelijkheid	201
6. De relatie tussen het literaire en het techno-wetenschappelijke – twee modellen.	203
a. Discourse analysis: het techno-wetenschappelijke vanuit het literaire	203
b. Het heuristische model: het literaire vanuit het techno-wetenschappelijke	207

DEEL 3

V. Intonatie	217
1. Twee reducties	219
2. Individualistisch subjectivisme: ‘ <i>a brain-in-a-vat</i> ’	224
3. Abstract objectivisme: ‘ <i>the fear of the mob rule</i> ’	230
4. Betekenis en evaluatie	234
a. betekenisverschuiving	235
b. intonatie	237
5. Volosjinovs objectieve psychologie en Latours symmetrische antropologie (1): overeenkomsten	242
a. Samenleving en bewustzijn	244
b. Vorm en inhoud van een taaluiting	245
c. Het taalteken als slagveld	248
6. Volosjinovs objectieve psychologie en Latours symmetrische antropologie (2): verschillen	251
a. Intra-ideologische realiteiten en extra-ideologische realiteiten.	251
b. Teken en signaal	255
7. Spraakweergave, een “spil”-fenomeen’ – op het kruispunt van literatuur en techno-wetenschap	257
a. Een scharnierende constructie	258
b. De lineaire stijl van spraakweergave en de picturale stijl van spraakweergave	259

c. Indirecte rede	261
d. Directe rede	265
e. Quasi-directe rede	270
8. Literarisering van wetenschap en technologie	273
VI. Mediatie	277
1. Volbrenging van de held door de auteur	280
a. Esthetische volbrenging	280
b. Het esthetische niveau en het cognitief-morele niveau ..	282
c. Het lichaam van de held	285
d. De ziel van de held	289
e. Het literaire en het techno-wetenschappelijke (1)	292
f. De crisis van auteurschap	295
2. Louis Paul Boons boeken over de Kapellekensbaan – Excursie	297
3. De dialogisering van de relatie tussen auteur en held.	301
a. De stijl van een taal	302
b. Het literaire en het techno-wetenschappelijke (2)	308
c. Literariteit	312
4. Het gelaat van een actor	316
a. De oppositie ik-ander en het principe van niet-reduceerbaarheid	317
b. Een gepast antwoord: <i>Aramis</i>	323
Kort gezegd	333
Literatuur	339
Dankbetuiging	351

Tussenwoord

The general folly which reads a prospectus and blindly speculates in shares, is matched by the equally diffused stupidity, which is incapable of discovering that there can be any possible relation between fiction and truth. Say it's in a novel – and you are a fool if you believe it. Say it's in a newspaper – and you are a fool if you doubt it.

(Wilkie Collins, *Heart and Science*)

Tussenwoord. – ‘Muishond’ is een Vlaams dialectwoord voor wat *in feite* ‘wezel’ heet, *mustela nivalis*, het kleinste roofzoogdier. Het woord is vrees ik in onbruik geraakt, maar als u het beest ziet, begrijpt u het meteen. Het geeft de aanblik van het dier weer, dat iets van beide heeft, ofschoon het geen van beide is, noch muis noch hond.

‘Muishond’ is een gebroken woord, een tussenwoord. Het engageert het dier op een andere manier dan zijn wetenschappelijke naam: op een eerder *literair-poëtische* wijze, die door de band genomen angstvallig gescheiden wordt gehouden van de *wetenschappelijke* manier van spreken. Over het algemeen staan ze in schrill contrast: het literaire wimpelt men algauw af met ‘Dat is toch *fic-tie*, geen *feit*!’ en een techno-wetenschappelijke innovatie bewimpelt men met ‘Dat is een *feit*, geen *fic-tie*!’

Is de relatie tussen beide ooit opgehelderd geweest?

Tussenwoord. – Een tijd geleden bedacht ik voor studenten de opdracht aan Raymond Queneaus *Exercices de Style* (1947) een volgende stijl toe te voegen, die ze ‘Feitelijk’ zouden kunnen noemen. Het thema: een jongeman wordt in een Parijse autobus op de tenen getrapt en bevindt zich later die dag in het gezelschap van een kameraad die hem adviseert een extra knoop aan zijn jas te zetten. Queneaus *Stijloefeningen* verslaat de gebeurtenis op 99 verschillende manieren: ‘Subjectief’, ‘Figuurlijk’, ‘Officieel schrijven’, ‘Gezwellen’, ‘Plat’, ‘Spookachtig’, ‘Wijsgerig’, ‘Ongedwongen’, ‘Vooringenomen’, ‘Telegrafisch’, ‘Haatdragend’, ‘Gastronomisch’ enzovoort, met elk hun kenmerkende axiologische oriëntatie, dat wil zeggen met elk hun typische waardengerichtheid. ‘Subjectief’ bijvoorbeeld, vertelt de gebeurtenis vanuit het perspectief van de jongeman zelf, die ‘in een van die godverlaten stukken gemeenteblik’ ‘een toevallige vlegel’ ervan langs geeft omdat hij hem ‘opzettelijk onder zijn gewicht verpletterde’. (Queneau 1978 (1947): 40) In ‘Gastronomisch’ noemt de verteller de jongeman een ‘kalfskop’ die ‘plotseling aangebrand [bleek] omdat een frikandel naast hem [...] hem zijn piepers tot puree stond te stampen.’ (128) Het ‘Officieel schrijven’ luidt dat door ‘een overdreven toegeeflijkheid [van de conducteur], die vervolgens bijna het karakter kreeg van onverantwoordelijkheid’, ‘toegang [was] verleend aan verscheidene passagiers boven het reglementair toegestane aantal,’ en ‘een zeker gedrang’ ‘een van deze passagiers protesten ontlokte’. (49)

De opgave laat zich eenvoudig verwoorden: ontdoe de verschillende stijlen van hun waardegerelateerde kenmerken en houd *alleen de feiten* over. De uitvoering is minder makkelijk. Niet zozeer omdat in Queneaus *Stijloefeningen* variaties voorkomen die over enigszins andere gebeurtenissen gaan en we verschillende feiten moeten veronderstellen, maar omdat het constateren van feiten, zelfs in variaties die feitelijke congruentie suggereren, *waardeoorden* impliceert. Per slot van rekening komt de opdracht niet neer op de naakte feiten, maar op de *ervaring* dat zonder de categorie van waarden de categorie van feiten terstond verdampt. Al konden we de auteur die de verschillende stijlen heeft verzonnen uitscha-

kelen en de 'jongeman' of zijn 'kameraad' direct overhoren – en ook al achtten we het overbodig hen te raadplegen, omdat we erbij aanwezig waren en met 'de neus op de feiten gedrukt' werden – feiten vergen interpretatie, een zekere rangschikking van indrukken, een appreciatie van verschillende elementen in de (causale) verbindingen waarin we ze presenteren.

Kortom, er blijkt heel wat ruimte te zitten tussen de waarden die de verschillende stijlen van fictie nadrukkelijk tonen en de fictie van waardevrije feiten. Dat is één manier om te zeggen dat de tegenstelling zelf allicht een verzinsel is.

Tussenwoord. – Kunststofarchipel, ontbossing, woestijnvorming, broeikasgas, verzilting, klimaatoorlog, kernafval, gentherapie, ziekenhuisbacterie, noem maar op. Vanouds bemoeien wetenschap en technologie zich met de feiten van de natuur, politiek met de waarden en belangen in de samenleving, doch in deze en vele andere gevallen betreft het zaken waarin merkelijk een en ander door elkaar is gehaald.

We krijgen te maken met 'lastige en een toenemend aantal kwesties die wetenschappen, technologieën en samenlevingen zonder beperking vermengen en de taak van de politieke besluitvormers oneindig compliceren.' (Callon, Lascoumes & Barthe 2009 (2001): 2) 'Wat ons te doen stond om de juiste beslissing te nemen, was ons te verlaten op onbetwistbare kennis, dachten we. Nu moeten we beslissingen nemen – niemand kan dat vermijden – precies wanneer we worden ondergedompeld in de grootste onzekerheid.' (1) Het gezag van de wetenschap is betwistbaar en in heel wat affaires is 'onzekerheid troef'. (Dijstelbloem & Hagendijk 2011)

Controverse verhoogt de zichtbaarheid van onzekerheden die gepaard gaan met techno-wetenschappelijke ontwikkelingen, maar biedt tegelijk de mogelijkheid nieuwe mogelijkheden te verkennen: het onvoorspelbaar karakter van techno-wetenschappen creëert volgens Michel Callon, Pierre Lascoumes en Yannick Barthe 'hybride fora' waarin controverse zich 'richt [...] op plausible maar *fictionele* scenario's die voor aanvaardbare interpretaties

noch vanuit een op voorhand gegeven natuurlijke wetmatigheid, noch vanuit een reeds bestaande sociale orde; ze vat beide, zowel natuur als samenleving, op als de *ge-co*-construeerde resultaten van interacties tussen diverse actoren – actoren die zich aanvankelijk niet anders laten bepalen dan door de onverwachte wendingen die ze aan een gebeurtenis geven, doch waarvan sommige allengs eerder op objecten gaan lijken en anderen eerder op subjecten. Maar bovenal wil ik hier benadrukken: om te begrijpen welke relatie deze ‘socio-techno-wetenschappelijke’ constructies onderhouden met meer ‘literaire’ constructies, zullen we hun relatie moeten compliceren met andere manieren van spreken.

We zullen ten anderen ook onderscheid moeten maken tussen fictie en literatuur – ‘Mijn oma rent harder dan Usain Bolt!’ is een fictie, maar daarom nog geen literatuur –, om over te stappen van een *eendimensionale tegenstelling* naar het *meerdimensionale probleem* van de verhouding van literatuur tot techno-wetenschappen. Ik introduceer meer dimensies dan een al te magere notie van fictie veronderstelt aan de hand van het literatuuronderzoek van Mikhail Bakhtin, Valentin Volosjinov en Pavel Medvedev. Deze kring van literatuurwetenschappers doorbreekt strikt linguïstische en filologische tekstanalyses en neemt in literatuur een ‘dialogisering’ van verschillende, niet-herleidbare talen waar: allerlei sociolecten, waaronder verscheidene vormen van gewone spreektaal, maar tevens de meer geavanceerde ideologische complexen in wetenschap, kunst, religie, recht enzoverder.

Het ‘dialogisme’ van de Bakhtin Kring (de term is afkomstig van Michael Holquist (2002)) laat daarbij toe een nadere omschrijving te geven van wat ik uiteindelijk het *ethische* karakter zal noemen van de verhouding van literair taalgebruik tot technowetenschappelijk taalgebruik.

We pakken het in grote lijnen zo aan:

In het eerste deel behandelen we het juridische spreken (de taal van de vrouw van Jan uit ons voorbeeld) en een literair werk (het

terrein van Piet), en breken we de onderzoeksruimte van de etnograaf open.

Het eerste hoofdstuk beproeft de mogelijkheid van een alternatieve interpretatie van Dostojewski's *De idioot*, een interpretatie die dwars staat op de gebruikelijke interpretatie van 'de idioot' als een nobele inborst. Tegelijk ondervinden we de onmogelijkheid te kiezen tussen die alternatieve interpretatie en de gangbare interpretatie en moeten we constateren dat 'de idioot' ons ontsnapt. Met name zijn opvatting over het recht ontsnapt ons: terwijl rechtsfilosofen op zoek gaan naar zekerheid omtrent de fundamenten van het recht, waren we met 'de idioot' in een ruimte van onzekerheid.

Het tweede hoofdstuk ondervraagt de getuigen waarop interpreters van *De idioot* zich doorgaans verlaten, getuigen die hen verzekeren van zijn goede intenties. We ontkomen niet aan de indruk dat geen enkel van de afgelegde getuigenissen 'de idioot' definitief bepaalt. De verantwoordelijkheid van de etnograaf bestaat er volgens mij in net dáárvan te getuigen – van zijn onbepaaldheid, van de ruimte die hij inneemt tussen verschillende, tegenstrijdige bepalingen van zijn gedrag –, in plaats van hem onverhoeds te fixeren.

Ik voel dat ik op dit punt de lezer toch wel wat uitleg verschuldigd ben. Waarom Dostojewski's *De idioot*?

Ten eerste zal ik trachten met de tekst een andere betekenis van 'idioot' vrij te maken. Veeleer dan hem te beschouwen als een zwak begaafd persoon met een goed hart, zal ik in de protagonist van Dostojewski's *De idioot* op zoek gaan naar een actor die zich verzet tegen iedere definitieve karakterisering van de aard van zijn handelingen. Elke vastomlijnde bepaling van zijn gedrag zal ik confronteren met de mogelijkheid van een tegenovergestelde interpretatie, waardoor de contouren van zijn beeld vervagen. Dat zal tijd kosten! Maar het zal de moeite lonen. Eerder dan *zwakzinnig* zullen we onder de term 'idioot' dat proberen te verstaan wat *immer ongepast* is. Acties zijn poly-interpretabel, terwijl rationalisatie de uiteenlopende interpretaties van een actie verenigt door ze

te zuiveren van ambigüïteiten; juist in het licht van dergelijke rationalisaties verschijnen onzuiverheden al gauw als 'idioterieën', als ongerijmd- en ongeregelde heden. Zo ook, ondervindt de etnograaf, is het gedrag van actoren in de praktijken die ze bestudeert immer ongepast ten aanzien van de theoretische verklaringen die er naderhand voor in de plaats komen te staan.

Ten tweede zal ik in latere hoofdstukken met Mikhail Bakhtin benadrukken dat in Dostojewski de verhouding tussen auteur en held een transformatie ondergaat. De onafhankelijke positie van de auteur ten opzichte van het leven van de held wankelt in Dostojewski. De auteur wordt betrokken in het leven van de held; hun posities verstrengelen zich: het standpunt van de terugblikkende auteur wordt geproblematiseerd door wat Bakhtin de 'dialogisering' van de relatie tussen auteur en held noemt. Eenzelfde perspectiefwijziging, heb ik reeds opgemerkt, kenmerkt het werk van de etnograaf: ze doet afstand van de wijsheid die een terugkijkende buitenstaander zich toemeet, begeeft zich tussen de actoren in het veld en kent hen geen kwaliteiten toe die niet volgen uit de interacties waarin ze elkaar de maat nemen.

Ten slotte vinden we in Dostojewski's stijl een manier van verbeelden van taal weer die overeenkomsten vertoont met de manier waarop de etnograaf verschillende bestaanswijzen typeert: door verschillende talen of bestaanswijzen met elkaar te kruisen, lokt zowel Dostojewski's literaire verbeelding van taal als de etnografische verbeelding van bestaanswijzen contrasten uit tussen talen of bestaanswijzen, contrasten die iets zeggen over de specificiteit van de betekenisconstructies van de afzonderlijke talen of bestaanswijzen. Maar ook dat is van later orde.

Breken we in het eerste deel de onderzoeksruijme van de etnograaf open, in het tweede deel betreden we haar.

Het derde hoofdstuk schetst de relatie waarin de etnograaf techno-wetenschappelijke taal (de taal van Jan uit ons voorbeeld) plaatst ten opzichte van het politieke spreken (de taal van de broer van Piet). We stellen in het werk van de etnograaf een dislocatie vast van zowel 'techno-wetenschappen' als 'politiek' en 'ethiek',

voorbij de traditionele grenzen tussen de respectieve domeinen. Elk van deze talen ontbeert daarenboven een grond (de Natuur, de Samenleving of de Goede Wil) waarin haar uitspraken duurzaam kunnen worden verankerd en die een taal zou kunnen behoeden voor onzekerheid en instabiliteit. De notie van verantwoordelijkheid die geldt in de onderzoeksruimte van de etnograaf – een rusteloze verantwoordelijkheid –, licht ik hier verder toe.

Het vierde hoofdstuk vraagt naar de taal van de etnograaf, die zich beweegt tussen die verschillende talen. Ik benadruk de literaire karakteristieken van haar taal. We verleggen de aandacht van het probleem van de verhouding tussen het literaire en het techno-wetenschappelijke naar het aanverwante probleem van de verhouding tussen de taal van de etnograaf (die literaire kenmerken vertoont) enerzijds en de verschillende bestaanswijzen die de etnograaf onderzoekt (waaronder de techno-wetenschappelijke) anderzijds.

Betreden we in het tweede deel de onderzoeksruimte van de etnograaf, in het derde deel voeren we er een aantal operaties in uit.

Het vijfde hoofdstuk gaat na op welke voorwaarden een uitwisseling van onderzoeksmiddelen tot stand kan worden gebracht tussen het literatuuronderzoek van de Bakhtin Kring en het wetenschaps- en techniekonderzoek van de etnograaf. We beschouwen de mogelijkheid van een dergelijke uitwisseling als reeds een uitdrukking van een of andere relatie tussen het literaire en het techno-wetenschappelijke.

Het zesde hoofdstuk brengt de in de voorgaande hoofdstukken uitgeworpen lijnen met elkaar in verband en onderzoekt de kwaliteit van de relatie tussen literaire en techno-wetenschappelijke taal, alsook de noodzaak van het literaire voor de etnograaf van wetenschap en technologie.

*

In de veronderstelling dat ik de lezer ondertussen voldoende heb geëquipeerd voor de tocht, wil ik haar tot slot van dit tussenwoord nog deze vraag ter overweging geven, een vraag die ons zal blijven bezighouden, ongeacht of we het nu hebben over recht, techno-

wetenschappen, politiek of welke taal dan ook (tenminste, als de lezer zo geduldig is mij op de grillige weg naar het laatste hoofdstuk te vergezellen): – worden we in de onzekere ruimte van ‘de idioot’ niet geroepen tot verantwoordelijkheid? Wordt niet een beroep op *ons* gedaan, als verantwoordelijken, precies op die momenten dat we niet weten waarmee we te maken hebben? Wanneer geen gedeelde kennis of regel ons kan verlossen van onze verantwoordelijkheid, zijn we dan niet gedwongen *zelf* te antwoorden?

V. Intonatie

Waarin een overdracht plaatsvindt van onderzoeksmiddelen van het werk van literatuurwetenschappers naar de etnografische studie van techno-wetenschappen. Waarin wordt geconcludeerd dat de mogelijkheid van deze overdracht een relatie suggereert tussen literaire taal en techno-wetenschappelijke taal, maar nog niets zegt over de *aard* van die relatie.

Door een aantal literatuurwetenschappers en de etnograaf worden bepaalde zorgen gedeeld omtrent het bestaan van hun studieobjecten (1). Er wordt vastgesteld dat zowel de literatuurwetenschappers als de etnograaf de reductie vrezen van hun studieobject – respectievelijk taal (de organisatie van *de woorden*) en techno-wetenschappen (de organisatie van *de dingen*) – tot een uitdrukking van een uit de wereld verwijderd maar primordiaal *bewustzijn* (2). En er wordt geconstateerd dat zowel de literatuurwetenschappers als de etnograaf tevens de reductie vrezen van hun studieobject tot een van de actoren gescheiden *objectieve vorm* (3). De noties ‘betekenisverschuiving’ (4.a) en ‘intonatie’ (4.b), waaronder deze literatuurwetenschappers de verbinding uitspreken tussen bewustzijn en wereld, waardeoordelen en feitelijkheden, inhoud en vorm, worden ook van toepassing geacht op techno-wetenschappen. Zowel die literatuurwetenschappers als de etnograaf worden beschouwd als beoefenaren van een *materiële semiotiek* (5). Het postuleren door deze literatuurwetenschappers van het bestaan van een aantal realiteiten *buiten* het veld van tekenrelaties, wordt gezien als een incongruentie in

hun denken (6). De (niet-menselijke) entiteiten die de literatuurwetenschappers afzonderen uit de gemeenschap van sprekers horen daarin te worden opgenomen; de notie 'spraakweergave', waaronder deze literatuurwetenschappers de wisselende verhoudingen tussen (menselijke) sprekers onderzoeken in alledaagse en literaire taal, wordt ook van toepassing geacht op techno-wetenschappelijke taal, waarin verhoudingen tussen menselijke én niet-menselijke actoren tot uitdrukking komen (7). Een literarisering van techno-wetenschappelijke taal wordt niet uitgesloten (8).

U herinnert zich de ruimte die we openden, de *nochnochruimte* van 'de idioot' – 'de idioot' die we noch tot het legaal formalisme noch tot het natuurrechtsdenken kunnen rekenen –, een tussenruimte, een ruimte waarin we *aarzelen* tussen funderende bepalingen, tussen tegengestelde begrippen en opvattingen, tussen feit en recht: een ruimte van onzekerheid. We hebben haar aangeduid als de *onderzoekruimte* van de etnograaf – zij die getuigt van de voortdurende ongepastheid van 'de idioot', die hem niet met alle geweld herleidt tot een enkel nauwkeurig bepaald idee. We hebben die ruimte omschreven als de ruimte van de verantwoordelijkheid van de etnograaf: een *ethische ruimte*.

U herinnert zich dat we deze ruimte in het tweede deel toegankelijk maakten aan de hand van Latours afsluitende lezing van de moderne traditie. Het bleek de ruimte van wat die traditie niet denkt, van alteriteiten die in de moderne opdeling van de wereld in Natuur en Samenleving geen onderkomen vinden – quasi-objecten en quasi-subjecten –: een ruimte van instabiele gebeurtenissen, van wetteloze mediatiepraktijken, de *ruimte van wetenschap en technologie in actie, van poethiek, van de praktijk van de rechtspraak*.

Met Bakhtin stelden we vast dat literatuur, met name de roman, niet uit een enkele taal bestaat, maar verschillende talen presenteert, dat ze 'het beeld van een taal' schept door talen met elkaar in dialoog te brengen. De ruimte waarin de etnograaf zich beweegt, waarin ze het techno-wetenschappelijke spreken, het

politieke spreken, de rechtspraak en andere bestaanswijzen kruislings vergelijkt en karakteriseert, verschilt in die zin niet van de *litteraire ruimte*. U herinnert zich dat we haar onderzoek in die ruimte meenden te kunnen aanvullen met het metalinguïstisch, literair onderzoek van de Bakhtin Kring.

Ten eerste vermoedden we Latours lijst van scharniertermen (termen die de etnograaf toelaten over te stappen van de ene naar de andere bestaanswijze) te kunnen uitbreiden met termen van de Kring. Ten tweede leek het ons noodzakelijk de relatie tussen het literaire en wat Droogstoppels daar rigoureuus van scheiden, het techno-wetenschappelijke, te kwalificeren. Ten derde stelden we de vraag naar het belang van literatuur voor Latours antropologie van de modernen.

In dit hoofdstuk benaderen we het eerste punt vertrekkend van de kant van de Kring: we vragen ons af in welke mate en onder welke voorwaarden we de metalinguïstiek van de Bakhtin Kring kunnen mobiliseren bij etnografisch onderzoek naar wetenschap en technologie. Welke termen kunnen we meenemen als scharniertermen, en welke moeten we achterlaten? Het tweede punt – de aard van de relatie tussen het literaire en het techno-wetenschappelijke – en het derde – het belang van literatuur voor een antropologie van de modernen – bewaren we voor het volgende hoofdstuk.

1. Twee reducties

Met de Russische taalkundige Valentin Volosjinov – ook met de overige leden van de Bakhtin Kring, maar ik heb hier voornamelijk Volosjinov in gedachten – deelt Latour twee van zijn voornaamste zorgen: zorgen die betrekking hebben op de *realiteit* van objecten. Bij Latour gaat het om de realiteit van hoofdzakelijk wetenschappelijke objecten en technologische artefacten. Bij Volosjinov gaat het om de realiteit van taal; en natuurlijk is taal, onder meer, ook een object van wetenschap – de linguïstiek.